

VÉGEL LÁSZLÓ HATVANÉVES

LEVÉL SZERB BARÁTOMHOZ

Kedves barátom,

magamat faggatom: miért írok egyáltalán levelet, melyet a vallomás ikerműfajának tartok. A vallomástevő melankolikusan reméli, hogy a metafizikus fekete egén, vagy a történelem ködfelhőin túl mégis létezik egy isten, akihez még érdemes apellálni. De ha a vallomásból levél lesz, akkor ebben a gesztusban a vallomás gondolata a lélek korszerűtlen érzésévé válik. Magánügynek tekintendő. A levél a bensőséges és a felesleges párbeszéd jelképe. Ezzel elismerem, hogy még a megszólalás módjában is korszerűtlen vagyok. És te is az vagy. Ha a közéleti szereplők túlkiabálják egymást, ha a siker hangos, ha a magányosság gyanús, akkor leáldozóban van a bensőséges és a személyes vallomás napja. A kollektívizmus egyik válfaját másik váltotta fel. A nation apológiája ma olyan intenzív, mint amilyen egykor az osztály dicsőítése volt. A szertartás hasonló, sokszor a papok is ugyanazok. Okkal vagyunk tehát korszerűtlenek. Az új szubjektivitás, az új bensőségesség tehát korszerűtlen fényűzés lett. Tudomásul vettük, hogy napjainkban közéleti gladiátorokra, szónokokra, és nem vallomástevőkre van szükség. Ha az értelmiségi, a literátor jelen akar lenni a közéletben, akkor túl kell kiabálnia ezt a zajost. Megértem közéleti szerepléshez való kétségbeesett ragaszkodását. A szavak és a tettek annyira elváltak, hogy csak az erőtől eltorzított szó érinti meg a tetteket. Korunknak megvannak a politikai diktátumai. A tömegkommunikációs eszközök napról napra újabb pátoszt követelnek. Mindenkinek pontosan tudnia kell, hogy hol foglaljon

helyet, és mikor legyen hangos. Ebben a helyzetben vallomásaink csak a hallgatásunk holdudvarát világítják meg. De talán ebben rejlik szabadságunk esélye: az aktív kívülállásban.

Mi, az aktív kívülállók, erkölcsi megfontolásból sajnálatra méltó jelenségek lettünk. Kényszeredetten hallgatunk, sztoikusán tudomásul vesszük a velünk és körülöttünk történeteket. Zavartalan alkalmazkodunk a valósághoz, rejtegetjük kívülállásunkat. Legbensőségesebb levelezésünk, szövegeink csak sejtetik, hogy mi fáj igazán. Legmélyebb fájdalmainkat takargatjuk, csak a kisebb sebekről szólunk. Szövegeinkbe időnként becsempészünk néhány jajszót, de örülünk, ha nem értik meg őket. Megtanultunk rejtjelekben beszélni. Belenyugodtunk, hogy csak rejtjeles dokumentumokat hagyunk magunk után. Világunkban létrejövő különbségekre későn döbrentünk rá, a hasonlóságokra pedig még később. A nemzeti hovatarozásunkat egy sérült univerzalizmus keretében éltük át. Észre sem vettük: a különbségekből időközben manipuláció lett, a hasonlóságokból demagógia.

Rögeszméink és kényszerképzeteink bizonyítják, hogy Kelet-Közép-Európa lidérces világában élünk, akkor is, ha nem hiszünk a szemünknek, és nem valljuk be magunknak. Ma versenyeznek a közép-kelet-európaisághoz való tartozásért, mintha az kiváltságos helyzet lenne. A viták hevében gyakran gondolok rád, összetett és bizonytalan szellemi helyzetedre. Sokan nem sorolnak ebbe a világba, pedig a szerb paradigma is közép-kelet-európai, sajátos határeseteivel, balkáni hajszálerreivel egyetemben. Közép-kelet-európaiság vegytiszta állapotban egyébként sem létezik. Azt sem hiszem, hogy a közép-kelet-európaiság fölény, inkább sötét kálvária a modern civilizáció fényjelei között. Hozzátennem: Jugoszlávia ennek a világnak a legparadoxálisabb pontja. Civilizációs szempontból itt is peremvidéki („a peremvidék peremvidéke”); a problémák hevéességét illetően viszont centrum. Ne riasszon a peremvidék emlegetése, ez nem elmarasztalás, hanem egy küldetés jelképe. Közép-Kelet-Európa nagy paradigmája éppen a peremvidék érzése, a kultúrák traumatikus találkozása, roppant heves történelmi energiák kallódásának katlana – és mindezek ellenére a veszélyesen villogó remény nyugtalan térsége. Centrumhelyzetünk pedig elvitathatatlan. A kritikusan gondolkodó közép-kelet-európai értelmiség néhány évtizeddel ezelőtt nagy várakozásokkal tekintett ránk. Jugoszláviainak

lenni különleges európai küldetést jelentett. Nem is sejtettük, hogy a szomszéd országok értelmiségiei milyen nagy várakozással néztek ránk, hogy gondolatainknak mekkora hatóereje volt. Kolumbusi naivitással indultunk el a történelem sűrűjében.

Akik reménykedtek bennünk, azok ma szorongva kérdik, mi lesz velünk. Izgalmas laboratórium voltunk, sokat ígértünk, és adósok maradtunk. Nemcsak gazdaságilag, hanem szellemileg, történelmileg. Hiányérzetekkel terhelve kishitűek lettünk. Ha egy tárgyilagos nyugati kutató toppan közénk, értelmetlenül szemlélné bennünket. Mint általában a nyugati utast csak a politikai valóság felszíne érdekli, a felszín mögött lejátszódó dráma nem; könnyedén felállítana néhány hatásos politikai axiómát, ideológiai tételt. Figyelmesen elemezné egymás iránti gyanakvásainkat, osztályozza vitatémáinkat, mérlegeli igazságainkat és vádjainkat, félelmeinket, örökös panaszainkat, vádaskodásainkat, kicsinyes ragaszkodásainkat az állítólagos nagy messiási tervekhez. Naivan ecseteljük neki helyzetünket, komolyan vesszük ideológiai tanácsait, pedig ami ezt illeti, sokkal nagyobb szakértők vagyunk tőle. Ami neki alkalmi kirándulás, az nekünk a teljes élet. Ő időnként politikusan gondolkodik, mi még álmunkban is azzal foglalkozunk. Akkor is, ha sértődötten politikaellenesek vagyunk. Komolyan vesszük jóslatait, mert azt várjuk, hogy éppen nekünk adjon igazat, de ha magunkra maradunk, cinkosan összenézünk, keserű elhivatottsággal, fölényesen állapítjuk meg, hogy semmit sem fogott fel: a turisták sohasem értik meg a bennszülötteket. Sokat reménykedtünk a Nyugatban, de mindig kiábrándultunk belőle. Sokszor szinte félünk bevallani, hogy történelemismeretben mennyire tapasztaltabbak vagyunk nyugati kollégáinknál.

Ne legyünk naivak, nem fog bennünket megérteni senki, mert magunkat sem értjük. Lassanként az egymásban való gyanakvás politikai üzlet lett, a gondolkodás botrányos lustasága. Nem kell sokat tévelyegni, a mai felosztások jól használható sémákat biztosítanak. Belefáradtunk a nagy történelmi eszményekbe, belenyugodtunk a kínos rezignációba, jobb jövőt szeretnénk, de kockázatot nem vállalunk érte. A kiábrándulásból hősiességet faragtunk, rossz lelkiismerettel sodródunk azzal az értelmiségi réteggel, amely a nemzeti konszenzusnak köszönve tér vissza a hatalomba, az államimádatba, mint az egykori bűnbánó eretnek az

egyház kötelékeibe. Azt hiszik, hogy a nemzeti identitásuk bizonygatásával fájdalommentesen válnak állami értelmiségiekké.

Aiszkhülosz *Perzsákja* jut eszembe. Aiszkhülosz a görögök dicséretét nem a győztesek szájába adta. A perzsa hadsereg jajveszékelve tér vissza hazájába, előadja a nagy ütközet lefolyását. Aiszkhülosz egy sértő szót sem mond a perzsa hadsereg gyávaságáról. Nem becsüli le a veszteseket. Csak azt mondja, hogy a perzsák vakmerősége, hübrisze idézte elő vereségüket. A csata után jajveszékelve ecsetelik a görögök dicsőségét. A „perzsák”, ez esetben a megtért állami értelmiségiek, kik a kritikai szenvedély elapadása után az államban, a nemzetben találták meg kizárólagos szellemi hazájukat.

Ezért mások a mai vereségek. A győztesek nem becsülik a veszteseket, a vesztesek pedig önmagukat. A perzsák nem idézik meg jajveszékelve a görögök diadalát. Nincs Aiszkhülosz, ki méltónak tartaná a veszteszt a győztes dicsőségének megéneklésére. A mai görögök pedig nem ütköznek meg a perzsákkal. A perzsák nagy csatát vívnak, megütköznek egy hadsereggel – amely szintén perzsákból áll. Ezek a perzsák görög ruhákba öltözött ellenfelek, akik jól ismerik az ellenük felvonuló katonaság minden titkát, harcmódorát, stratégiáját, katonai terveit. A győzelem könnyű, csak a ravaszság kérdése. A vesztesek elnémulnak, nincs szavuk a győztesekről. A győztesek helyzete sem jobb. Győztek, de nem tanulták meg, hogy holnap ugyanazon csel áldozatai lesznek, győzelmi mámorukban felöltik eredeti perzsa ruháikat, saját hősiességüket dicsérve eszükbe sem jut, hogy egyszer ők is szembetalálják magukat egy másik, görög egyenruhába bujtatott perzsa hadsereggel. A mai nacionalizmus nem több ennél: a perzsák harcolnak a perzsákkal. De ne feledkezzünk meg az igazi görögökről. Hol vannak ők? A görög paradoxon titka a sztoikus kivonulás. Nem rohannak a csataterre. Elhagyott ösvényeken kisebb csoportokban kóborolnak. Csak annyira közelítik meg a csatateret, hogy tanúi legyenek a történelemnek, de nem mennek túl közel, nehogy a történelem felesleges áldozatai legyenek. Mert ha az igazi görög a csataterre téved, a harcban álló ellenfelek tévedhetetlenül felismerik benne az igazi versenyt. Így szembesülnek a látszólag ellentétes eszmék, amikor az ideológia metasztázisa elborítja a dialektika játékát. Roppant erők feszülnek egymásnak, velük szemben gyengék vagyunk, ezért nem marad más hátra, mint éberren figyelve őket leplezzük, rejtegetjük az igazi „görögséget”, melynek a „kozmpoliziz-

mus” csak álruhája. Ha oly sokan felelőtlenül hivalkodnak a nemzeti hovatartozással, akkor a paradoxális kozmopolitizmussal, a keserű magányossággal rejtegezzük őszinte, mély nemzeti érzéseinket. Ezzel védjük a stallumot, az értelmiségi hivatást nem lehet egyetlenegy dimenzióra leegyszerűsíteni. Amikor a nemzeti hovatartozást az állami értelmiségi kulturális üzletté teszi meg, akkor vonuljunk ki a vásárról, alakítsuk át új minőséggé a nemzeti lét mély érzelmi energiáját: alakítsuk át olyan kultúrává, amelynek magjában a nemzeti lényeg lapul, de sohasem hivalkodóan és soha külsődlegesen. Nemzetét nem az becsüli legjobban, aki foglalkozásszerűen hivalkodik vele.

Nem a fölényes, az érdektelen kívülállást magasztalom ezzel. Nincs rá jogom, hisz a valóságból nem vonulhatok ki. Gyanakodva szemlélem a világot, egyre több benne a valószerűtlen elem. Ez is közép-kelet-európai jelenség: a valóságunkban annyi a valószerűtlenség, hogy az eszképzizmus a legbanálisabb választás lenne, amelyből hiányzik a transzcendencia, a szellemi kaland. Szellemünknek a sziklákhöz kell csapódnia, hogy megismerje a végtelen tengert. Egyazon az élet, és fájdalmas, láthatatlan zsinórok kötelékében küszködünk, bár azzal vezetnének félre bennünket, hogy a kötelékek más természetűek. El akarják sikasztani azt az igazságot, hogy ha valahol megrántják a zsinórt, akkor az mindkettőnk húsába váj. A mai angazsáltság lényege: a magány óráiban megszólaltatni ezt a fájdalmat. A mai értelmiségi árulást követ el, ha lemond a megszenvedett, az aktív kívülállásról, s helyette kórusban kiabál igent és nemet.

Leveletem mint szerb értelmiségihez címeztem hozzád. Eddig sohasem címeztem így, de a körülmények kényszerítettek rá. Hisz mindketten természetes dolognak tartottuk nemzeti hovatartozásunkat, nem pedig különleges küldetésnek. Az utóbbi időben azonban a ravasz számítógatók egyre türelmetlenebbül szegeznek mellemnek a kérdést: miért hallgatsz? Ezt teszik veled is. Megértem a helyzetedet. Elismerem, hogy ma nehéz szerb értelmiséginek lenni. Tagadhatatlan, hogy a legkiválóbbak sokkal nagyobb megértést érdemelnének. Figyelem az eseményeket, és gondterhelten lesem sorsod alakulását. Esélyeid ugyanolyan kicsinyek mint az enyéme. Vereséged az én vereségem is. Te sem vagy állami értelmiségi, a kultúra lokálpatriótájaként gondosan őrzöd individuális autonómiádat, a nemzeti érzéseket sem kímélő kritikus gondolkodásodat.

És a kritikus gondolkodás legfontosabb próbaköve a saját nemzeti mitomániánk leleplezése. Aki nem esik át e nehéz próbatételén, az kérdésessé teszi a más nemzetek soraiban jelentkező kizárólagosság, türelmetlenség, nemzeti önzés bírálatának jogát. Az igazság nevében lavinát indít el, amelyet lehetetlen megállítani. Ezekből a lavinákból mind több akad, minden környezetben. S szembe lehet-e szállni a szervezeten elindított lavinákkal?

A kultúrához való hűséggel azonos értékű erkölcsi bátorságot megannyi aktuális politikai és szociális jellegű aggály ingatja meg. A durva politikai hétköznapiak közvetlen politikai válaszokat követelnek. A politika nyelve köztünk is autoritatív lett. Ez pedig azt jelenti, hogy nem bízunk többé a kultúra nyelvében, vagyis megingott a kultúrába vetett bizalom. Ez a világ téged is naponta súlyos választás elé állít. Úgy érzed, nem folytathatod ott, ahol tegnap abbahagytad. Ha a sebek sajognak, akkor azokat kell gyógyítani, a kockázatos távolságokról le kell mondanunk. Milyen különös így lépdelni: valamikor nagyon előre néztünk, ma pedig csak a lábunk elé kell tekintenünk. A mozgás felgyorsult, a haladás mégis lelassult. Nemzedékünk félmúltja szép, de lassanként fényűzésnek tűnő álomnak tűnik. Egy lemondás történetének részei lettünk. Mindannyiunkat arra ítélték, hogy rossz lelkiismerettel megtagadjuk európai álmainkat. Európa: milyen keserűen hangzik ez ma. Az értelmiségi árulásnak viszont magas árfolyama van a kultúra piacán. Akik felelős helyzetben évtizedeken át hallgattak, most rajtad kérnek számon a pátoszt, az egyértelmű kiállást az élet és a politika egyik aspektusában, míg a másikban a többfelé irányuló, az egész társadalmi életre kiterjedő kritikai szellem elzsidbasztására buzdítanak. Hirtelen minden intellektuális egyensúlyt megbillentő teher zúdult rád. Szellemi pályafutásod már-már feloldhatatlannak tűnő ellentmondások határozzák meg.

A jugoszláv kulturális és szellemi sajátosság, az előítélet nélküli változatosság híveként kezdeményezed az igazi értékek párbeszédét, de ezzel párhuzamosan megdöbbenve kell védekezned egy másik előítélet ellen, hogy ezt a demokratikus nyitottságot titokban centralisztikus vágykép irányítja. Két oldalról, de egyszerre vádolnak unitarizmussal és a nemzeti érdekek elhanyagolásával. Tudom, hogy a szavam nem sokat nyom a latban, de a jugoszláv porondon egyszer igazságosan szólni kell arról is, hogy a demokratikus szerb értelmiségit ma sok rossz általánosításból születő vád éri. Ha a demokratikus jugoszláv szellemi térség

nem tanúskodik mellette, akkor a sok termékeny megújulást kezdeményező pluralista, az európaiság szellemében gondolkodó szerb értelmiségiek nem jelentéktelen része – mindannyiunk veszteségére – margóra kényszerül. De ugyanezek a folyamatok játszódnak le más nemzeti kultúrákban is. A középszerű alkotók, a gyors sikert hajszolók türelmetlenül követelik az eltorzított nemzeti pátoszt. A szellemi hatalom újrafelosztása játszódik le a különböző nemzeti világokban, az értelmiségiek pedig az eszményekből, a szavakból, az anticipáló gondolatokból való kiábrándulás után a pusztta jelenre ítéltettek, az újrafelosztás előőrsei lettek. Vagy ez a pragmatizmus vár ránk, vagy pedig a szociális marginalizálódás. Gondterhelten kérdem: marginalizálódjunk-e, hogy megmeneküljünk?

Saját nemzeti elited nacionalizmussal vádol, a más nemzetek elitjei pedig minden gondolatodban nacionalizmust keresnek. Azokat az ellentéteket kell felülmúlnod, amelyeket nem te teremtettél meg. A nemzeti homogenizációt elutasítod, de semmiféle morális imperativusz nevében nem mondhatod nem létezőnek. A tények sokszor ellened, ellenem, ellenünk beszélnek. A válságban születő szellemi válaszok akkor is valóságosak, ha rosszak. Látod, hogy körülötted sokan kifáradnak, csendesen rossz lelkiismerettel elbizonytalanodnak, nem bírják tovább a magányt, ezért mintha valami emlékezetkihagyáson estek volna át, hirtelen vészes szintaxist kezdenek használni. Mások árulásai egy nagyobb árulás igazolását biztosítják számukra. Így van ez minden nemzeti közösségen belül. A nacionalizmus tökéletes érzéstelenítőszer egy felesleges operáció előtt. Lassan eltompul a demokratikus, kritikai szellem. A régi haldoklik, az új nem születik meg, köztes korszakban élünk, nem tudjuk, mi vár ránk, félünk az újtól, és megszeppenve térünk vissza a bevált értékekhez. Nemzedékünk egykori eszményeit az üresen pergő átmeneti idő ellentétei roncsolják.

Előtérbe kerültek azok, akik hosszú időn át hallgattak, és most hősie gesztussal rajtad kérik számon saját hallgatásukat. A nemzet szerény és romantikus híveiből hangos nemzeti komisszárok lesznek. Óvakodjunk tőlük, akárcsak a tegnapi dogmatikusoktól. Tudnunk kell, hogy nemzetüket azok tisztelik legjobban, akik értelmiségi magányukból perlekednek vele. A literátor ebben a kérdésben nem lehet politikai szónok. Szegjen meg minden törvényt, individualizmusával szolgálja a történelmet. Egy távoli példa jól megvilágítja ezt a korszerű literátori küldetést,

helyzetet. Borges védőbeszédére gondolok. Bizonyára sokan gyanakodtak az argentinságában, megfedték, mert nem ápolja az argentin hagyományokat. Valószínűleg ezért hivatkozott ő is távoli példára: az arabokhoz fordult okulás céljából. *Az argentin író és a hagyomány* című esszéjében védekezéséért a *Koránt* olvasta, s észrevette, hogy nem fordul elő benne a teve szó. Mohamed természetes módon volt arab, nem kellett teletűzdelnie a művét a teve szóval, hogy valamit bizonyítson. Nem kellett aggódnia, teve nélkül is lehetett arab. „Egy csalónak, turistának vagy arab nacionalistának ellenben első dolga lett volna, hogy minden oldalt telezsúfolj tevékkel, tevekaravánokkal”, írja Borges. Hozzá hasonlóan hisszük, hogy nekünk sem kell úton-útfélen bizonygatnunk: neked azt, hogy szerb vagy, nekem pedig, hogy magyar vagyok. Vélekedésemben sok az illúzió: a rubrikák már elkészültek, akarattunk ellenére valahová elhelyeznek bennünket. Felerősödnek a hangok, amelyek minduntalan követelik tőlünk, hogy minden második szavunk ez a szó legyen: teve. Befolyásuk nagy, sorsunk nagy részben tőlük függ. A színházakban sokszor tapsolnak erre a kollektív ritmusra, az irodalmi közvélemény nem jelentéktelen része előtt ez az igazi belépőjegy. A válságban hősök kellene, legyenek azok bármilyenek. Minden más fényűzés. De jaj annak a közösségnek, amely nem válogatja meg a hőseit. Vagy annak, amelynek túlságosan sok hősrre van szüksége.

Akik a nemzeti univerzumon belül antiintellektuálisan, tehát sematikusan, kritikai szkepszis nélkül elkötelezték magukat, minden más tabu témát rusztikusan „lelepleztek”, hogy öntelten csak a nemzeti tabuját őrizgessék – mert ebből fonnak maguknak babérkoszorút –, azok búcsút mondtak a pluralizmusnak. Hogyan higgyünk azoknak, akik az utolsó tabut nem érintik? Ismeretes, hogy a legnagyobb tabu mindig az utolsó. A többi csak átmenet.

Akik csak félig szentségtörők, azok mindig ikonoklaszták. Akik csak félig pluralisták, azok előbb vagy utóbb az autoritarizmushoz térnek vissza. Szerintük az embert a történelem csak egyetlen útra ítélte, a történelemben csak egy út létezik, azon lehet változatos módon haladni. Párhuzamos világokról hallani sem akarnak. A politokrácia felismerte ennek a hamis pluralizmusnak a természetrajzát, ezért paternalista módon megszerette a tevéket, igaz, néha meghökken, ha a tevék megvadulnak. De mégis megtalálja a számítását, a tegnapi monolitizmust az álpluralizmus váltja fel.

Azért írtam neked ezt a levelet, hogy megvilágítsam saját kitartásom okát. Hogy közben nyugtázzam: a kitartásodból tanultam. Mindkettőnk helyzete ambivalens. Mindketten tudjuk ugyanis, hogy el kell hagynunk azokat az oázisokat, ahol – Borges szavaival – sok a csaló, a nacionalista és a turista. Jobb magányosan kóborolni a sivatagban. Ezek a magányosok szólnak legmélyebben az emberiségről, a nemzetről. A sivatagban születik meg ez az új individualizmus. Abban a sivatagban, ahol már sokan imádkoznak.

Mert vannak idők, amikor a sivatag az igazi oázis.

Barátsággal üdvözöllek.

1988. június

VÉGEL László

LEVÉL MAGYAR BARÁTOMHOZ

Kedves László,

Amikor 1988-ban olvastam a Književnostban *A kultúra és a nemzet – Levél szerb barátomhoz* című körlevélre adott válaszodat, úgy éreztem, hogy azt nekem is szántad. Mindezek az évek alatt, amióta tart ez a nacionalista ricsaj, szellemi és erkölcsi hanyatlás, intellektuális vakság, szenvedéllyel fűtött emberek véres lakomája és a Másik megalázó elfelejtése, mindig visszatértem a te leveledhez.

Igaznak bizonyult az az észrevételed, hogy a nemzetieskedő kollektivismus keresett műfaj lesz itt még sokáig. Tényleg, a nemzeti apológia fölülmúl minden korábbi, természetesen az osztály apológiáját is. Ma világosabban láthatjuk mint korábban, hogy ez azért van, mert legtöbb esetben ugyanazokról a szónokokról van szó. Igazad volt: „A rituálé egy, és sokszor a papok is ugyanazok.” És mint ahogy Milošević diktatúrájának az éveiben, úgy most a „szerb demokratikus forradalom” első nekifutásában is, amely mint valami végzet épp októberben történt, kedves Barátom, nézem Szerbia új uralkodóit, és a régieket látom, az egykor Tito által elvetett Komisszárokat, és aztán újból a Milošević által kihasznált szerb nép és szellemisség atyjait, akik ujjongnak és dicsekszenek, hogy hát ők az elsők, ha nem az egyetlenek, akik felismerték, hogy az Uralkodó képtelen megvalósítani elképzeléseit, és hogy nekik köszönve lett megfosztva hatalmától. Olvasom a *Danasban*, miképpen próbálsz megmagyarázni, hogy a demokratikus nacionalizmus nem le-

hetséges. És ismét úgy tűnik, mintha Nekem és talán még valaki másnak írnád a levelet.

Sokan, akikről azt gondoltuk, hogy a nyílt társadalomról álmodnak, hogy ragaszkodnak a demokrácia eszméihez és Európához, épp most abban versenyeznek, hogy bebizonyítsák, csakis ők azok, akik – talán a NATO-bombázások óta – teremtik az újabb szerb csodát: a Demokratikus, polgári nacionalizmust. A komisszárók körül egyre több a satrapa. Ne félj, László, a szerb nacionalizmus szelleme most, amikor az európai demokratizmus köpenyébe bújt, nemcsak a szerb igazhitű Nemzeti harcosok – Demokraták számára vonzó, hanem a magyar Tanácsadók számára is. Valójában ezekben a napokban nem tudok nem gondolni Bibó István *A kelet-európai kisépek nyomorúsága* című művére.

Ma értem csak meg a Te üzenetedet: „a turisták sohasem fogják megérteni a bennszülötteket. Sokat reménykedtünk a Nyugatban, ő azonban mindig kiábrándított. Gyakran szinte beismerni is félünk, hogy történelmi ismeretekben sokkal tapasztaltabbak vagyunk mint nyugati kollégáink”. Sajnos, az elmúlt tíz évben a nyugat-európai százéves háborúval is gazdagítottuk tapasztalatunkat. Talán most közelebbek is vagyunk Európához. Nos, így nagyobb tapasztalattal veled együtt mondhatom: „Ne legyünk naivak, senki sem fog megérteni bennünket, mert mi saját magunkat sem értjük meg.”

Kedves Barátom, térjünk azonban vissza a leveledben leírt színdarabunk újabb adaptációjához. Lássuk, mit csinálnak az idevalósi „Perzsák”, ez a bűnbánó állami intelligencia, amely a kritikai indulat megcsonkítása után saját kizárólagos szellemi otthonát az államban, a nemzetben találta meg. Ők éppen ez év októberében tűztek össze a másikkal, a Perzsákkal, akik az elmúlt években görög viseletet hordtak. És minthogy az ellenséges katonaság létrehozói, tanítói, tanácsadói, nagykövetei, kémjei és tábormokai voltak, természetesen ismerték minden erényét és gyengeségét, stratégiai és taktikai terveit, ismerték természetesen a jelenetek kaszkadóreit és a hivatásos gyilkosokat is. És ahogyan tizenhárom évvel ezelőtt írtad: „Győzni könnyű, ravaszság kérdése csak. A legyőzöttek hallgatnak, egy szavuk sincs a győztesekről. Azonban a győztesek helyzete sem jobb. Győztek, de nem tanulták meg, hogy már holnap ugyanazon csel áldozatai lehetnek, győzelmi mámorukban saját eredeti perzsa öltözőküket veszik magukra, és bátorságukat dicsérve nem jut eszükbe,

hogy egyszer majd ők is egy másik, görög egyenruhába öltözött perzsa katonasággal kerülnek szembe.”

Mivel ebben, kedves László, igazad volt, rád hallgatok a következőben is: „A görög paradoxon titka a sztoikus visszalépésben van.”

Es végül, tényleg nehéz volt értelmiséginek lenni Szerbiában ezekben az években, és szerb értelmiséginek lenni most is nehéz. Hallgatni is kínos azokat az egyre nagyobb számú szerbeket, akik számára szerbnek lenni, ehhez a nemzethez tartozni nem természetes dolog, hanem kűl-detés. Természetesen számukra ez igen jövedelmező munka, különösen amikor félreállították a hatalomból a Patriótákat. Saját zavartságukat és alkalmatlanságukat, hogy megmondják, kicsodák, hová tartoznak és merre tartanak, a Patriótákhoz hasonlatosan arra használják, hogy lec-kéket osztogatnak nekem és másoknak, „globalistáknak”, „internacio-nalistáknak” és a „rossz szerbeknek”. Közben tényleg nem értik, amikor azt mondjuk, hogy ideje megkérdezni Szerbia polgárait is, a szerbeket, és nemcsak az Idegeneket – Keletieket vagy Nyugatiakat, hogy akar-ják-e, hogy Szerbiának saját neve legyen; ilyenkor idegesen a „szerb nacionalizmust” támadják. Úgy látszik, jövedelmező munka lett ezeknek az ügyes zsebmetszőknek védeni Jugoszláviát, illetve a Milošević terem-tette megcsonkított formáját, a JSZK-t. Az új szereposztásban és zsák-mányosztásban egy éjszaka alatt az európai eszme jó fedezék lett mi-niszteri állás, illetve pénz, kőolaj vagy aszfalt megszerzésére, és mindez állítólag a demokráciáért. Úgy látszik, kedves Barátom, hogy ez nem árthat Európának, és már hozzá is szoktunk a nótájukhoz, amely a régi, csak a szöveget változtatják.

És végezetül, mindezen évek alatt, amíg olvastam azt, amit írtál, és amíg Magamra ismertem benne, és Rád és Kedveseinkre a Te és a Mi Nagy Lakomáinkon, őszintén zavarban voltam és tűnődtem magamban a Te gyengéd retorikádon, ám ugyanakkor kemény, sőt csípős üzened-en. Ezért most is, amíg egy tisztességes, tízéves szerb késéssel hívat-lanul válaszolok a Leveledre, nem vagyok biztos, hogy ezt azért teszem-e, mert ezekben az években az olyan fontos volt nekem, vagy azért, hogy megkérjelek: Ne írd nekem többet!

Barátod,

Dušan JANJIĆ
GÉBER László fordítása

LEKTORI JELENTÉS

Végel László: Egy makró emlékiratai

B O R I I M R E

Bevezetésként hadd szóljak arról a kellemes csalódásról, amit Végel László kötete jelentett. Bevallom, lelkesedtem elolvasva kéziratát, s úgy láttam, hogy egyik legmerészebb könyvünk kéziratát olvastam, s ez a benyomásom nem múlt el azóta sem. De azt is be kell vallanom, hogy amikor kézbe vettem, előítéletekkel kezdtem olvasni, hiszen az anyag megjelent az *Új Symposion*ban, s ott a fragmentumok, mert számról számra olvastam, az egységnek és a kompozíciónak a meglétét nem jelezték, tehát az egészhez való viszonyok sem voltak mérhetőek. Ugyanakkor megnyugtató volt felfedezni, hogy e kézirat szövege nem egyezik a folyóiratbelivel: a szerző tovább dolgozott rajta, több exhibicionista részletet, epizódot elhagyott, és dicséretes mértéket tudott mutatni ezen a téren, s erotikája sem teng túl a kelleténél, éppen annyi van szövegében, amennyit minden megerőltetés nélkül el lehet viselni. Tehát takaros és mértékkel megírt szöveggel van dolgunk, tegyük hozzá: modern szöveggel, amelyben ha nincs is klasszikus értelemben vett regényes cselekmény, egy pillanatig sem unalmas, mert még az elmélkedésekre épült részek is a haladásnak, tehát a cselekménynek az illúzióját tudják kelteni, azaz: abból csinál történést, hogy nem történik semmi. Ez pedig nemcsak nehéz írói feladat, hanem a maga nemében egyfajta írói bravúr is, amit nehéz lenne elvitatni Végel szövegétől.

Erényeit méltatva arról is szót kell ejtenünk, hogy az *Egy makró emlékiratai* filozofikus könyv: egy elvesző nemzedékről szól, amely becsapottnak érzi magát, üresnek, olyanak, amely energiáinak nem talált

méltó terepet (ez talán Végel legszubsjektívebb megnyilatkozása, és így irodalmunkbeli szereplését is árulkodóan magyarázza), tehát „kivonult” duzzogva dacolon a társadalomból, megvetve annak a polgári létformára törekvő szellemét. A makró „gesztusai” ebből a magatartásból következnek, de nem a „dühöngő ifjúság” irányába halad, hanem az anarchistáéba, aki amikor kis merényleteit játssza e létforma ellen, egy érzelmes kis szív dobbanásait takargatja (igen szép lírai tónusai is ebből születnek!), jelezve, hogy amit megvet a társadalomban, azt csak addig teszi, míg maga is el nem éri, birtokába nem veszi azt, amit másoknál megvet és elítél. S a makró e tragédiáját megírva jut a legmesszebbre is – nem túlozva kijelentem, hogy messzebbre, mint bármelyik eddigi könyvünk jutott az élet relációinak vizsgálatában, annál is inkább, mert az elmúlt majd negyedszázad alatt lényegében mást sem csinált prózánk, mint megkerülte és elkerülte az ilyen problematikát.

Mindenképpen kiadásra javaslom Végel könyvét, s ha megjelenik, komoly értéke lesz irodalmunknak.

De . . . Nem hagyható figyelmen kívül stílusának jellemzője, az az argo, amit oly következetesen (?) végigbeszél kétszázvalahány oldalon. Legszembetűnőbb az „irtó” szava, amit valóban ki kellene irtani a szövegéből, nemkülönben a „szörnyű” szavát. Nem radikálisan, persze! Megkeresni azokat a helyeket, amelyekben stílusértékűek, tehát jellemző erejűek ezek az *irtók* és *szörnyűk*, s itt meghagyni őket, de könyörtelenül kinyírni, ahol modorosság és szükségtelen.

Ugyanakkor meg kellene vizsgálni a két részre osztottságát is. Szükséges-e ez, vagy esetleg több részre is bontható lenne a szöveg, hogy így levegősebb legyen, következésképpen olvasmányosabb is.

Újvidék, 1967. I. 21.

EGYKOR ÉS MOST: MINDEN EGYÜTT

Végel László születésnapjára

B Á N Y A I J Á N O S

Végel László 1991-ben és 92-ben esszesorozatot írt Újvidékről, a város színeváltozásáról, arról, hogy alig egy-két év alatt miként semmiszte ki a nemzetállamra („egy ország, egy nyelv”) hivatkozó, beháborúk bódulatába szédült nemzeti eszme szelleme a várost, történetét és hagyományát. Végel a város nevezetes, régi és újabb helyszíneit járta sorra, utcákat, tereket, piacokat, pályaudvarokat, de a mostanra már csak emlékezetből felidézhető örmény templomot, a Zsidó utca felrobantott jobb oldali házsorát, a letörölt Dornstädter cukrászdát is . . . A hivalkodó új létesítményekre csak legyintett, ezért egy idegen városnéző aligha tájékozódhatna el Újvidéken Végel esszéinek útmutatásai nyomán. Nem is városnézőknek írta városesszéit a szerző, sokkal inkább írta azoknak, akik az épületekben, a tereken, az árnyas és a napos oldalakon a város szellemét keresik, a városlakókat tehát emlékeket és történeteket, a különbözőség és az idegenség, egyben a szabadság jeleit. Azt a nehezen megfogható és még nehezebben kimondható többletet, amit egyetlen szóval sem lehet hiánytalanul kifejezni, de ami a város lakóit egyediségükben elkülöníti, és bárhol felismerhetővé teszi. Egyben alig látható szálakból fűződő kapcsolatot is teremt számukra más, távolabbi és közelebbi városokkal.

Végel újvidéki városképe veszteséget idéz. Esszéi arról a város nem túl hosszú története során teremtett történeti és műveltségi jelentésről szólnak, ami Újvidéket a városok rendjében felismerhetővé, több nyelven, magyarul, szerbül, németül, meg persze latinul is pontosan meg-

nevezhetővé, ezáltal egyedivé tette. A Dunával, Közép-Európával, a „bűnösnek” vélt Monarchiával a háttérben. Ebből a háttérből a Balkán sem maradhatott ki, de a múlt század utolsó évtizedéig uralkodóvá sem válhatott. Újvidéken sok minden élt együtt, ha nem is mindig, illetve sohasem felhőtlen egyetértésben. De a konfliktusok is a város történetéhez tartoznak. A konfliktusra való képesség elvesztése a dialógusról, akár a kultúráról való lemondással is kiegyenlíthető. Arról szólnak tehát Végel László városesszéi, amit Újvidék történetének legújabb szakaszában elveszített. Arról, ami némaságba fulladt, bezárkózott és nem jár ki többé az utcára. De a néma város nagyon is zajossá vált, túlságosan lármássá, hivalkodóvá. Az utóbbi évek tették ilyenné, és ez már nem Végel ifjúkorának oly sokat ígérő, olyan sok meglepetéssel, várakozással és reménnyel teli városa.

Ellentmondásos történet tehát Végel László Újvidék-története. A város népességének rohamos növekedésével, új városnegyedek kiépülésével, sugárutak egyenes vonalával, hidakkal és lerombolt hidakkal egyre zajosabb, hangosabb, harsányabb lett Újvidék, közben meg elnémult, hangját se hallani már, létezéséből kiiktatta a beszélő történetet és hagyományt. Minél nagyobbra nőtt, annál inkább megfeledkezett magáról. Olyan lett, mint minden más hirtelen felnőtt és beözönlőkkel feltöltött tucat-város. Az ilyen városoknak lakói vannak, de nincsenek polgárai. Akik egykoron ennek a városnak a polgárai voltak, most némaságba merültek, és már a múlt emlegetésére sincs nagyon kedvük.

Az ő nevükben, a város elnémult polgárainak, az ő emlékezetüknek és múltjuknak nevében írta Végel László a *Peremvidéki élet* városesszéit. Az eltűnt, az elfelejtett, vagy újrafestett városi helyszínekről, a többé helyre nem állíthatóról... Ha jól meggondolom, a makró világára való visszaemlékezések a városesszék. Amikor a belvárosról, terekről, utcákról, azóta eltűnt épületekről szól, megváltozott és letörölt városi helyszínekről, minden leírását azzal is kezdhette volna Végel László, hogy itt járt, errefelé bolyongott egykoron fiatalkori regényének hőse, a makró, aki még láthatta az egykori és mára már elveszett Újvidéket. Azt a várost, amelyik még ismerte önmagát, ismerte történetét és tudott a múltjáról, ezért épülhetett be egészében a regényhős makró életvitelébe és közérzetébe.

Ne feledjük, az *Egy makró emlékiratai* 1967-ben jelent meg, de egy vagy legfeljebb két évvel korábban íródott: első változatát az *Új Sympo-*

sion közölte folytatásokban. A regény kiadása után 1968 következett, a 68-as élménykör, a fellángolás és a kiábrándulás nagy élménye: a makróalakjának megrajzolásával Végel László mintha tetten érte volna a történelmet. És ennek a megrázó, testet és szellemet egyformán próbára tevő tettenérésnek a tapasztalatát dolgozta fel későbbi munkáiban, regényekben, drámákban, majd a kevert műfajú esszé- és naplóregényekben, anélkül hogy a feldolgozásnak a végére járhatott volna. Az egész éltére szóló 68-as élmény feldolgozása nyomban megkezdődött: 1969-ben – beszédes címen: *Szitkozódunk, de szemünkből könnyek hullanak* – novelláskötetet adott ki. Benne a diáktüntetések élményét közvetlenül „leképező” címadó elbeszéléssel. A kötet egy másik elbeszélésének címe így szól: Azt mondtam Mariannának, hogy a világ jó lehet még, de ő kinevetett engem. A kötet cím (a címadó novella) és a novellacím is 68 metonímiája. A nemrégiben kiadott *Peremvidéki élet* városesszéi ennek a metonímiának a kifejtései: vissztérés a makróélet helyszíneire, de már a makró, vagy a novelláskötet kalandozó hőseinek túlzott(?) illúziói, reményei, az utópikus látás lázai nélkül. Nincs ebben a visszatérésben azonban se keserűség, se csalódottság. Nosztalgia meg végképp nincs. A felnőttkor józansága nem tette helyére a dolgokat. Végel városesszéinek narrátora, miként a makró és a korai elbeszélések országutakon és a városban kalandozó hőseinek szeméből „könnyek hullanak”, miközben már nem szitokként hangzó, moralizálástól sem mentes tapasztalatait mondja a történelem menetéről és a politikáról, városokról és városlakókról, elvesztett érzésekről és szenvedélyekről.

Végel László éppen azért nem keseredett bele az elvesztett múltba, mert 68 tapasztalatának változatlanul tartó írói és gondolkodói feldolgozása végül mégis arra megy ki, hogy ha a városkép már nem is hozható helyre, se vissza nem állítható, ha a régi remények illúzióknak bizonyultak is, a dolgok azért – józan mérlegelések nyomán – nemes egyszerűséggel rendbe tehetők. Hogy miféle rendbe, arról talán legjobb hallgatni. Hogy rendbe hozhatók, végül is a dolgok tulajdonsága és képessége. Nem utolsósorban az életé.

Történetileg, miként a makró élménykörének kifejtését esszéiben, novellákban, további regényben (*A szenvedélyek tanfolyama*, 1969) az 1968-as diáktüntetések előzték meg a változás esélyét hirdetve, úgy előzte meg Végel városesszéit egy másik, szintén a változás reményét hirdető fontos esemény, a berlini fal ledöntése. A (történelmi) pillanatot

Végel, egy ankétra válaszolva, az év (legfontosabb) eseményének tartotta. A politikával hosszú ideje tartó, sok-sok veszélyt rejtegető viaskodásainak, nyíltan vállalt konfliktusainak tapasztalatai alapján rangsorolhatta akkor így az év világeseményeinek naptárát. Van azonban ennek a választásnak egy személyes vonatkozása is: Végelt a berlini fal ledöntése az akkor már lassan feledésbe merülő „1968-as mozgalmakra” emlékeztették, ennek „emlékei törtek fel váratlanul”. Jó egy évtizeddel később jegyzi ezt fel a városesszék végére sorolt Hatvannyolc című emlékező tanulmányában. Számvetés a tanulmány, akár azt is mondhatnám, negatív előjelű számvetés, mert mindvégig a meghíusult álmokról és reményekről szól, veszteségekről és hiányokról. 1998-ban, amikor a Hatvannyolc című írása készült, tíz évvel korábbi eseményre, a fal ledöntésére és a vele felidézett 68-as „romantikus egyetemistatüntetésekre” emlékezik, mind életrajzának, mind a történelem állásának e két fontos fordulata. „Ha ironizálni akarnék – írja –, akkor azt mondanám, feltört belőlem egy régi betegség, egy régi zűrzavar emléke az új zűrzavar küszöbén.” Néhány fontos szó van ebben az önvizsgáló mondatban. Az „irónia” felemlítése első helyen, aztán a megkettőzött „zűrzavar”, előtűnik meg a „betegség”. Az iróniát Végel amint kimondta, el is háritotta: sok helyről idézhető, hogy aki ironizál, az nem remél. Végel a reményt tartja fenn minden reményfosztó tapasztalata ellenére. Ezért tarthat távolságot az eltávolítást közlő iróniától. Nem akar ironizálni, még akkor sem, amikor minden oka megvolna az ironizálásra, meg a tapasztalatai is ezt diktálnák. Miként az utópiáról, úgy a reményről sem mond(hat) le, még akkor sem, ha tapasztalatai arra figyelmeztetik, hogy „az utópikus elképzeléseknek többé nincs esélyük”. Ha nincs esély az utópiára, akkor nincs esély a zűrzavarra sem: utópikus elképzelések nélkül se 68-ban, se a „berlini csodában” nincs „zűrzavar”, csak józan megfontolás van, tisztánlátás, érdek és cél. Ugyanígy hullik ki a világtapasztalásból a „régibb betegség”, amire nincs gyógyír. A konfliktusok választása, a szembenállás, a lelkes, néha még szenvedélyes ellentmondás, az erkölcs és a szabadság hirdetése – mindez belefér a „régibb betegség” jelentéskörébe. Így aztán még az irónia sem segíthet ezen a „betegesen”.

Arra figyelmeztetnek Végel László Újvidék-esszéi és a Hatvannyolc című tanulmány is, hogy a makró és az őt követő novellák, mint valami még régibb zűrzavar és régibb betegség irodalmi megformálásai, mélyen beleivódtak Végel minden későbbi tapasztalatába és munkájába, úgy

tartják fogva gondolkodását és világlátását, írás- és beszédmódját, hogy a remény elvének és az utópikus tapasztalatnak esélytelensége ellenére a szabadság útjait tárják fel előtte: a makró egy mostanra felszámolt Újvidék utcáit járta, a novellák hősei egy azóta háborúba szédült és elveszett ország útjain kalandoztak bűnök és erények, álom és valóság metszéspontjain, a felnőtté válás (a változás) veszedelmeit hordozva magukkal. Éppen az ilyen, zűrzavar és utópia, betegség és remény nélküli „felnöttségtől” borzongva. Ezt az irónia nélküli borzongást őrzik Végel mondatai. Ezért sem gyógyulhat ki a keresés, a kalandozás, a szembenállás, a rákérdezés „rég” betegségéből.

Az 1968 friss élményét rögzítő 1969-es kötet Szökevény járt köztünk, és virággal ment tovább című novella egyik felnőtt, az egész kötet egyetlen „igazán” felnőtt hőse Körösi Zoltán bíró, aki jól berendezett és még jobban elrendezett életét felrúgva a büntetésre váró Agátával ugyanarra a tengerparti szigetre jut, ahol a fiatal lány társai múlatják napjaikat, majd egy csempész történet résztvevői lesznek, hogy pénzhez juthassanak, meg kalandvágyból is. Körösi Zoltán idegen közöttük, gyanakvással fogadják, de el is fogadják: egy felnőtt, aki belépett köreikbe. Ám nem maradhat közöttük. Nem bizalmatlanok vele szemben, beavatják titkaikba, nem vetik meg, nem üldözik el, csak egyszerűen nem tarthat velük, hiszen „felnött”. Ebből a szerepből semmiképpen sem léphet ki, pedig „szökevény”: abból az életrajzból szökött meg, amelynek törvényei és mércéi Agáta és társai számára korlátozók és elfogadhatatlanok. A törvényszéki bíró nem tartozik közéjük, el is megy tőlük, de nem tér vissza régi életébe, csak egyszerűen elmegy. Nem gyávaságból. Talán megértett valamit. Valami kimondhatatlant.

Agáta a távozó után fut: „A parkba futott, az emberek szeme láttára letépett egy rózsát, mindenki megütközve nézte, amint birkózott a rózsa szárával, majd a bíró után szaladt.

»Boldog ember«, mondtam, és lehajtottam a fejem. »Megérdemli, hogy virággal menjen tovább.«»

Kevés az ilyen virággal továbbálló boldog ember Végel László prózavilágában: a felnöttek világában nem élnek szökevények. A szökevények kívül vannak. Életformájuk a kívülről. Se ide, se oda nem tartoznak, se az utópia, se az utópiavesztett, se a remény, se a reményvesztett világban nincs számukra hely, még akkor sem, ha rózsaszállal a kezükben boldogoknak látszanak, mint Körösi Zoltán törvényszéki bíró. Végel

László regényeiben és elbeszéléseiben, újabban esszé- és emlékező szövegeiben, de talán még politikai elemzéseiben is azt az elérhetetlen és nagyon keskeny ösvényt keresi, amelyen a „konszolidált” bíró immár kettős szökevényként elindult. Ha ironikus akarnék lenni, ismétlem Végel szavait, azt mondanám, „Végel és társai” régi és egykor oly fontos szavaival, hogy a konformizusból nem a nonkonformizmusba, és a nonkonformizusból nem a konformizmusba vezet a mindenkori szökevények útja, hanem a mindenkor esélytelen boldogság, remény és utópia felé.

Végel nem hirdet ígét, mert nem vállalja a prófétaságot, és nem néz el a dolgok felett, mert nem akar ironikus lenni. Se rab, se szökevény. Tehát a szabadság az egyetlen témája. A szabadság útjait követi, miközben nem a szabadságról beszél, hanem a szabadság jegyében, szellemében, reményében fogalmazza mondatait.

VÉGEL LÁSZLÓ HATVANÉVES

E Ö R S I I S T V Á N

Végel László 1967-ben az *Egy makró emlékiratai* című regénnyel lépett be a magyar irodalomba. „Robbant be”, ezt akartam írni, mert ha megfontoljuk, robbanás lett volna várható, de közállapotaink elfojtottak minden detonációt. Ez a könyv a forradalomból kimaradt jugoszláviai új generáció életérzése köré szervezi meg világát. A partizán papák hősökből egy bürokratikus diktatúra képviselőivé lényegültek át. Magára valamit is adó fiatal ember megvetéssel taszította el magától ezt az apai mintát, és inkább a társadalom peremén, akár a bűnözés határmezsgyéjén rendezkedett be. Egy évvel később aztán – ezt is Végelnél olvastam – „Az apák hadjáratot indítottak fiaik ellen, és megnyerték a háborút. A győzelem mindent felégetett maga előtt, és ezzel egy korszak lezárult, egy utópia beszennyeződött.” De Tito neve és a titoizmus továbbra is zökkenésmentesen funkcionált mint a folyamatosság biztosítója. Végel azonban már akkor észrevette, hogy 1968 rést ütött ezen a folyamatosságon. És feszítővasat vert bele, és tágította ezt a rést.

E buzgólkodása azért volt rendkívüli, mert ő a baloldali hivatkozású totalitáriánus diktatúra ellen baloldali alapállásból vette fel a harcot. Sinkó Ervin újvidéki ellen-katedrája megtanította arra, hogy a konformista kiegyezés a valósággal „mindig a leghaladóbb eszmékről való lemondás jegyében következik be”, és arra is ráébredt, hogy a leghaladóbb eszmék a Van és a Legyen közti feszültségből merítik dinamikájukat. Végel legintimebb dilemmája 1968-tól máig úgy foglalható össze,

hogy miként lehet úgy tudomásul venni a valóságot, hogy a tudomásulvétel ellenére, a baljós perspektívákkal is szembenézve ne egyezünk ki vele. Ez a szellemi alapállás két felismerésre támaszkodott. Először is arra a Jugoszláviában különös plaszticitással megmutatkozó tényre, hogy magát baloldalinak vagy proletárnak becéző diktatúra minden megrázkódtatás nélkül cserélhet ideológiai alibit, és válhat nemzetivé. Még az ellenzék és a másként gondolkodók többsége sem mert vagy tudott a nemzeti mítosszal szembeszállni, megmaradt Tito idejéből a „kocsonyás diktatúra”, csak nagyobb nemzeti támogatást élvezett, mint korábban.

Elkeseredéséből Végelt második keserű felismerése mentette ki. Mindig is tudatában volt annak, hogy két kultúra érintkezése pontján kell helytállnia. Vagyis magyar nyelven, és az ebben felhalmozódott tudás segítségével kell megfogalmaznia a jugoszláv alternatívákat és tapasztalatokat. Ez a felismerése kétszeresen is kisebbségi létre kárhóztatta, mert szembeállította mindkét nacionalizmussal. Az efféle kisebbségi lét, ha elvállalják, felszabadító hatású. Agresszív többségek diktatúmai ellen védekezve a kisebbségi ember *minden* kisebbség igazát magáévá teszi. Az agresszív többségek szószólói mindig populisták, még akkor is, ha a „nemzet” szlogenjéhez hozzákeverik a „polgár” szót mint csatakiáltást. Velük szemben a tudatos kisebbségi ember az igazi polgár, mert az emberi jogok osztatlanságának talaján áll, és a felvilágosodás hagyományába ereszti gyökereit.

Végel László eléggé fel nem ismert, roppant jelentőségét mindennekelelttel ezzel a sajátosságával hozom összefüggésbe. A felvilágosodás hagyománya sohasem érezhette otthon magát a mi kultúránkban és emberi kapcsolatrendszerünkben. Ahol nagy erővel jelentkezett, mint Csokornainál vagy Adynál, ott észre sem vették, elhallgatták vagy mentetgetve magyarázták. Így történhetett, hogy nálunk a polgár, mielőtt nagypofájú yuppieként behuppant volna a politikai és gazdasági hatalom bársonyszékeibe, esztétikai minőségként szerzett tekintélyt magának, olyan kisebbségként tehát, mely beteljesülését önmagában találta meg. Végel László szerint ellenben „a kisebbségi ember méltóságát nem a konvencionális, állítólag sokat sejtető tájkultusz, nem az önelégült bezárkózás, nem a tudatos politikával kifejlesztett szellemi sterilitás, hanem az általános emberi értékek melletti szívós kiállás, a kockázat, a szellemi ellenzékiesség erejével lehet visszahódítani”.

A kisebbségi ember európai küldetésének paradigmája Végel László számára egy szóban foglalható össze: Újvidék. Volt egyszer egy sokkultúrájú közép-európai város. Először szellemi kötőszövetét, a különféle nyelveken beszélő zsidóságot irtották ki. Aztán – nemrégiben – a sokféleség egységét biztosító kisebbségeket kezdték ritkítani – ha nem is irtották módszeresen, de elkergették, akit csak lehetett. Végelt nem lehetett elkergetni. Keserűen figyelte, és aprólékosan lejegyezte, hogy miként válik a gazdag közép-európai szintézis, Újvidék, vagy Mária Terézia alapító oklevelének tanúbizonysága szerint: Neo-Planta Belgrád elhanyagolt, piszkos elővárosává. De talán nem visszafordíthatatlan ez a folyamat, hiszen akkor már neki sem volna mit keresnie ott. Nem magáról írja, de én rá gondolok, amikor olvasom bátor felismerését: a kisebbségi ember számára *„európai küldetése nemcsak vonzó szellemi feladat, hanem létfeltétel, a megmaradás kérdése”*.

NEM SOK EMBERNEK VAN EGY VÁROSA, VÉGEL LÁSZLÓNAK VAN

Végel László február 1-jén lesz hatvanéves

Berlin, 2001. 01. 28.

Lacikám! Közös barátunk és fordítónk, Vickó Árpád emlékeztetett rá, hogy Te is belépsz a hatvanasok klubjába, amelyben a tagság meglehetősen edzett, tud már egyet-mást a veszteségről, mert sok egyéb apróság mellett az egész élet kezd eltűnni a múlt idő torkában, ahonnan ezt-azt visszacibálunk emlékezve rá. Jön egy csillogó szemű, kedves ember, gesztikulál a hasa előtt, remek fitorokat vág, a kajla bajuszával kifiguráz, és a huncut szeme átlát, majdnem mindent átlát. Fejlett a valóságglátó képessége, érti, hogy mi zajlik, és a tekintete a veséig meg nem áll. Tekintetének az erejét növeli a hűsége a helyhez, a sokféleségéhez, és az álomhoz a helyről. Választott magának vidéket, Újvidéket, ez az ember, akinek a tisztánlátó humorát hajthatatlannak láttam. Elvesztetted, kedves Laci, azt az Újvidéket, s van most egy új vidéked, amelyben továbbra is emberek élnek helyeken, amelyekről tudnál sokat mesélni. Azt teszed, azt kezdted, azt folytatod, csinálsz, és csak csinálj egy mitológiát, Végel László ÚJVIDÉKÉT, amely annyira új, hogy talán csak a te könyvedben létezik, ez a te városod, azt csinálsz belőle, amit akarsz, azt tudsz róla, amit tudni akarsz. Hatvanon túl, most már Te vagy az Úr. *Összemeséled* a városodat és a vidékedet, szertelenkedhetsz vele, de az sem árt, ha úgy, ahogy a *Peremvidéki életben*, megállsz egy utcában és közvetítesz. Hatvanon túl szórakozhatunk, nem kell már félnünk tőlük, a hátunkat mutatjuk nekik, ha berzenkednek, de ha

odafigyelnek az emberre, Végel Lászlóra például, azt nem bánják meg, sok jóban lesz részük, művészetben és okosságban, mulatságban és kedvességben, és mert a magyarázó kezéhez, sajnos, illik a cigaretta, füstben is. Most, hogy az oldal aljára értem, iszom egyet az egészségedre, és öllelek, Lacikám.

KONRÁD György

VÉGEL LÁSZLÓRÓL

PREDRAG MARKOVIĆ

„Akárhányszor fölébredék, és az ablakon át anyanyelvemen beszélő gyerekhangot hallok – tudom, hogy idegenben vagyok.” Ez a mondat, amely abszurdumával semmit sem jelent annak, aki nem jugoszláviai magyar, határozta meg nemcsak Végel László irodalmi és esszéírói munkásságát, hanem a barátságunkat is. Végel Lászlót akkor ismertem meg, amikor ő volt a legnagyobb utazó Jugoszláviában, amikor színházi missziójával ember-intézménnyé vált, aki összekötötte Tetovót Ljubljánával, Zenicát Szabadkával, Belgrádot Zágrábbal. Ha kortársai voltak a Jugoszláv Szocialista Föderatív Köztársaság széthullásának, és ha ezen ország valódi létéről a sajtóból tájékozódtak, akkor olyan benyomást szerezhettek, hogy az egyetlen háló, amely ezt az országot összefogta, az Végel László színházi és esszéista hálója, „pókpolitikája” volt. Belgrád volt annak az országnak a fővárosa, mert Végel ott ült át egyik autóbusból vagy vonatból a másikba, hogy eljusson kitűzött céljához. Az átszállás szünetében a Népfront utcai lakásomban kávéztunk, miközben az intellektuális kötelezettségvállalás értelmét próbáltuk tisztázni egy olyan államban, amely a „civil társadalom” és a bolhapiac között van kifeszítve. Az egyik és a másik modell is egyszerre össznépi támogatást kapott, ugyanakkor az intellektuális kétely és az óvatosságra való felszólítás előzőnlötte az irodalmi lapokat, és némely szépirodalmi műben is felbukkant. Ilyen vagy olyan módon, Végelt és engemet is anyanyelvünk hangja ébresztett, s közben azt kellett megtudnunk, hogy idegen országban tartózkodunk. Ezért kíséreltük meg, hogy félreértéseinket a

gyermekek nyelvére lefordítsuk. Végel mint író, én pedig mint szerkesztő azon fáradoztunk, hogy Vickó Árpád segítségével a vajdasági magyarok dialógusát közelebb hozzuk a szerb olvasóhoz, és így a magyarországi magyar olvasók figyelmét is felkeltsük.

A XX. század véget ért, és az újságok arról tájékoztattak, hogy olyan államban élünk, amelyben megkezdődött a tranzíció. Végel szinte minden esszékötete és szépirodalmi műve ma jelen van Magyarországon, és szinte mindegyik szerb nyelvre is le van fordítva. Végel betöltötte hatvanadik életévét, én pedig a negyvenötödiket, és már húsz éve, hogy tranzícióban vagyunk. Ám többé nem fogunk olyan könnyen Újvidékről és Belgrádból a volt Jugoszlávia minden részébe eljutni; időnk sincsen (és lakásunk sem), ahol megpihenhetnénk, fölülvizsgálhatnánk kételyeinket és annak értelmét, amivel foglalkozunk.

Sebaj, kedves Lacikám, könyveid hálója tényleg erősebb és biztosabb tanúja a múltunknak, mint a napi politikai történelem, és engedd meg nekem, hogy a többi olvasóddal együtt fellélegezzek benne, és felkészüljek a változásra, amelyet a te könyveid is elindítottak. Ha elalszom és gyermekhangra ébredek, most már nem lesz fontos, milyen nyelven beszélnek: az egy új haza térsége lesz.

„EZ A LEGROSSZABB. A BIZONYTALANSÁG.”

FRANYÓ ZSUZSANNA

A címbe foglaltakat állítja Végel László *Sofőrök* című drámájának egyik hőse, és állíthatjuk mi is, akik itt élünk, jó ideje már, Végel László valóságbeli hőseivel.

„Mi lesz velünk?” – tehetjük fel a másik végeli hőssel a kérdést. Hisz „ezek” megbuktak, közülük néhányan lebuktak, mások „fölfelé” buktak, de vajon „mi lesz velünk”, aggódnak a vezetők sofőrei, és hát, ha csak egy kicsit elvonatkoztatunk, akár mi is aggódhatunk a bizonytalanság ezen állapotában. A sofőrök között volt olyan is, aki túl sokat tudott meg a főnökétől, volt olyan is, aki egészen bizalmas viszonyban volt vele, volt olyan is, aki hűségesen kiszolgálta, de volt olyan is, aki csak látszatra szolgálta, és közben aláásta helyzetét. És egyszer csak valamennyien a bizonytalanság állapotába kerülnek, és a „mi lesz velünk” kiszolgáltatottságának állapotában egymás között számolnak le, sofőr a sofőrrel, egymást vádolják valamikori cselekedetükért, egymástól kérik számon az életet, egymást gyalázzák, csak azért, mert a „főnököt” nem lehet, hisz az önmagát menti.

Különös helyzet alakul ki, ahol mindenki megpróbálja megmagyarázni a saját életét, mégpedig indokolni elkövetett tetteinek helyességét. Ezekkel az indoklásokkal irritálja a másikat, és éppen az indoklás lesz a konfliktust kiváltó ok. Furcsa történeteket tudunk meg, politikai elkötelezettségekről, életbölcseleti tézisekről, remek elképzelésekről halunk, csak éppen semmi sem történik, a hősök cselekvését megbénítja a bizonytalanság. És ennek érzése *félelmet* kelt, ez pedig *áruláshoz* vezet.

Az árulás ténye és etikai vonatkozásai foglalkoztatják Végelt a drámáiban. Ez az erkölcsi magva a szövegeinek. A *bűnnek* az árulásban megnyilvánuló folyamata tartja izgalomban a szerzőt, és ezért írja ezt újra minden drámájában. Így a bűn áll a drámáinak a középpontjában. Végel művei szerkezetileg és elvileg is e köré épülnek, ezért elemzési modellünk a Végel-drámáknál a középpontos drámamodell.

A bűnről azt mondhatjuk, hogy „sugárzó”, mert mindenkire rákényszeríti jelenlétét ilyen vagy olyan formában vagy okból. A hozzá való viszonyulás áll tehát a dráma középpontjában, mégpedig azért, mert a hozzá való viszony jellege az emberi lét legfontosabb területein az adott korban alapvetően meghatározza, minősíti az emberi viselkedést.

Végel szövegeiben a középpont egy meg nem testesített erkölcsi tényező. És ezért nincs abszolút főszereplő a szövegeiben, csak olyan „legfontosabb személye” van a drámáinak, akik a bűnhöz való viszonyok legfontosabbikát testesítik meg.

Drámái a bűnhöz (az pedig az árulás ténye) való különböző viszonyulásokat ábrázolják. A *bűn* és a bűn köré elhelyezkedők viszonyáról szól. Ezért van az, hogy tételszerűen Végel szinte semmit nem mond ki, csak sejtet. Drámáiban a feszültséget a bűnhöz való viszonyulások más-más jellege, illetve módosulása adja.

A középpontos dráma modellje alapján megírt művei bonyolult társadalmi helyzetet példáznak, és ez azért van így, mert a drámái viszonyok jó része rendszerint nagyon differenciált. Ez azt jelenti, hogy a viszonyok különbözősége nem vehető könnyen észre, mert nem mindig markáns.

Ez a modell tehát nem igényel egyértelműen tiszta társadalmi helyzetet, de még pontosan megfogalmazott elveket sem. Itt a társadalmi lényeg összesűrítendő egy magatartásformában, ami által a hozzá való, korunkra jellemző igen bonyolult viszonyulások adekvátan ragadhatók meg.

A polgári dráma kísérletező dramaturgiája szempontjából a jugoszláviai magyar dráma alakulástörténetében Végel jutott a legmesszebb, ugyanis a legkonzekvensebben tartja magát drámáinak írásakor ehhez a középpontos modellhez, és ebben írja meg központi erkölcsi témáját, az *árulást*. Az árulás tényével együtt jár a *félelem* érzése is. Ebből derül ki, hogy a hősök elkövetik-e az árulást, és utána félnek, vagy mert félnek, nem követik el. Vagy pedig elkövetik az árulást, és nem félnek.

Az árulással való kacérkodás azután újabb viszonyrendszert alakít ki magának Végel a drámáiban. Vagyis csak a verbális szinten történő

cselekvés van jelen, mégpedig a vágy, az álom, az elképzelés formájában. De az ezek eléréséhez vezető tett elmarad. Tehát Végel hősei cselekvésképtelenek, bölcselkedők, tájékozottak, de képtelenek leküzdeni az adott körülményeket. Így csupán kiszolgáltatott figurák. Erkölcsi buk-fencek mutatványosai, akik örök vesztesek maradnak, mert valahol a félúton a levegőben megáll a mozdulat, félúton megtorpan az elképzelés, mert úrrá lesz a hőskön a bizonytalanság. És ez az állapot öngazolás-ként áruláshoz vezet.

Nézzük a drámákat abból a szempontból, hogy az *árulás* van a középpontban. Kiindulásként a *Médeia tükre* című műből idézünk egy fontos mondatot: „Hogyan harcoljon és győzzön a nép, ha vezetői elárulják!” Ez a központi kérdése a *Sofőrök* című művének is. A funkcionáriusok sofőrei egymás között bonyolultabb kapcsolatban vannak mint a funkcionáriusok. Ugyanis kettős viszonyokról és kapcsolatokról szól a mű. Egyik meghatározó jellegű az, hogy kinek a sofőre és az a funkcionárius milyen eszméket képvisel, és a sofőrével milyen bizalmas viszonyban van. A másik pedig, hogy az illető milyen szerepet tölt be a főnökéhez való viszonyban, és milyent a sofőrökhöz való viszonyban. Vagyis az illető sofőr kit árulhat el, és kit árul el.

A *Judit* szövegben Végel bibliai történethez folyamodik az árulás középponti tényének feltárásában. Mégpedig a palesztinai város, Bethulia megmentésének bibliai történetével oldja meg erkölcsi kérdésének taglalását. A biblia elbeszélése szerint, mikor Bethulia városát ostromolta Holofernes, Nebukadnezár asszíriai király hadvezére, a hőslakú, szép Judit, a zsidó hősnő, kiment az ostromlók táborába, és ott szépségével elcsábította a fővezért, leitatatta és mámorba ejtve megölte. Ennek láttára az ostromló sereg szétfutott. Ezt a történetet használja fel Végel az árulás tényének a megírására. Judit ugyanis a városa lakóinak egy csoportja szemében áruló.

Végel mirákulumában teljes érdektelenség, közömbösség, álmok, magánillúziók vannak, de mindent beárnyékol a *hazugság*. Mivel az életérzést a közömbösség jellemzi, így az árulás ténye felelősség nélküli tett. Az árulás után pedig kézenfekvő a megfutamodás.

Végel műveiben bonyolult erkölcsbölcselet a háttérmozgató, amelyet nagyon bonyolult kapcsolatrendszer követ. Ennyire bonyolult drámai szerkezettel Végelig nem találkoztunk a jugoszláviai magyar dráma alakulástörténetében. Hősei nagyon körülményes, összetetten gondol-

codó hősök, félelem terhe alatt roskadozó valakik, akik csakazértisből teszik a dolgukat, és ezért titkolják félelmüket, olykor pedig karkai hősként cselekszenek. Bűneik nem a személyiség egyéni vétkei, hanem az őket környező világból erednek. A végeli világban jelen van egy rejtélyes hatalom, amely egyrészt groteszk képekben jelenik meg – gondoljunk a *Judit* szövegére, amelyben a Cirkuszigazgató a hatalom, és a haza érdekeit vele kell megtárgyalni – másrészt az alárendeltek nevetséges magatartásformáiban jelenik meg a hatalom. Gondoljunk a *Sofőrök* hőseinek magatartására.

Ákárcsak Kafka hősei, Végel hősei is keresők, Az igazságot, a szabadságot, a szépet, egy megnyugvást adó életforma kialakításának lehetőségeit keresik. Hisz a szépet keresik a *Túl az Óperencián* szövegének hősei is, de azt csak az átváltozásokkal találhatják meg. Álarc, színpadi kosztümök és cukormázaz muzsika kell a szép eléréséhez, és akkor is mindössze csak pillanatokig tart a beteljesedés boldog mámorja. Így hősei egyre inkább rádöbbennek igyekezetük reménytelenségére, és ezután lesznek árulókká.

Végelnél állapotrajzok vannak, cselekvés- és szándékvázlatok, ezért nagy fantáziával és erős asszociációs képességgel kell az olvasónak-nézőnek rendelkeznie ahhoz, hogy az összefüggéseket felfedezze.

Végelnél a küzdelem és a remény gondolata gyakran csupán etikai buzdítás, ezért mondhatók cselekvésképtelen hősöknek Végel hősei. „Magunkhoz bilincseltek minket – olvassuk a *Sofőrökben* –, de nem igaz, hogy az ember nem szabadulhat meg, ha szabad akar lenni!” De semmit sem tesznek a megszabadulás érdekében. Nem küzdenek eléréséért, tehát igazán nem is remélik ennek elérését. Vagy pl. egy másik helyen: „Az élet akkor értelmes, ha minden este visszanyered. Ezért kell legyőzni a félelmet.”

Végel hősei tudják, mit kell tenniük, de tudásuk az elvont gondolatok szintjén maradnak. És akkor bekövetkezik az árulás: a hősök elárulják önmagukat, embertársaikat, városukat és elveiket.

Figyelmeztet bennünket Végel, nehogy a bizonytalanság érzése bennünket is árulókká tegyen.

A SZÓMÁGIA SÁMÁNJA

BÁLINT ISTVÁN

1.

Kezdetben vala az Ige. Így kezdődik az új testamentum „legfilozofikusabb” része, János evangéliuma. Arra figyelmeztetve, hogy a fehér ember bibliára épülő civilizációjában milyen fontos szerepet kap az Ige, a Szó. A bibliai szemlélet ugyanis a szót a teremtés lényeges elemének tekinti. „És monda Isten: Legyen világosság és lön”, „Azután monda Isten: Hajtson a föld gyenge füvet, maghozó füvet, gyümölcsfát”, „És monda Isten: Pezsdüljenek a vizek élő állatok nyüzsgésétől” stb. Csak az ember teremtése esetében csinált az Úr mást is, mint hogy kimondta gondolatát és „lön”, minden más esetben a gondolat kimondása maga a teremtés aktusa. De erre az ismert tényre való emlékeztetés mellett hozzá kell még tenni, hogy a szó még két másik szerepet is kap a teremtésben. Egyrészt a megnevezés szerepét: „És nevezé Isten a szárazat földnek; az egybegyült vizeket pedig tengernek nevezé.” Másrészt a keletkezett mű feletti ítélet szerepét: „És láttá Isten, hogy jó.” Gyakorlatiasabb korszakok próbáltak változtatni a Szó szerepének ilyen bibliai értelmezésén. A tétel megfordításával is: Kezdetben volt a tett. A gondolkodó ember azonban sohasem adta fel a bibliai értelmezést. Mert tudta, hogy a Tetthez már kell a Szó: a másik ember, akivel megértjük magunkat, akivel összefogunk a Tett érdekében. Mert tudta, hogy – mondjanak mások, amit akarnak – az ember akkor lett emberré, amikor nemcsak egyszerűen magáévá tette párját, hanem megmondta neki: Szeretlek.

Az irodalom egészében a Szónak ezen a teremtő szerepén alapszik: a vers, a próza vagy a dráma eszközeivel külön világot teremt, amelynek egyetlen alkotó-építő eleme van: a Szó. A Szó teremtő szerepe azonban ennél sokkal nagyobb: társadalmat teremt, az emberek közti kommunikációt hozza létre, és ezzel alapja mindannak, ami a társadalomban történik, amire az ember életében vállalkozik. Az arra illetékesek törhetnek a fejüket azon, hogy a Szó teremtő funkciójának melyik szegmentumát nevezik irodalomnak, mint ahogyan bizonyos hullámhosszat hangnak, fénynek vagy rádióhullámnak neveznek; ezt az irodalomnak nevezett szegmentumot hogyan választják el a Szó teremtő szerepének másik „hullámhossz-tartományától”, az újságírástól, hol vonják meg az irodalom határát.

Mindezt most azért mondtuk el, mert témánk a most hatvanéves Végel László alkotómunkájának az a szegmentuma, amelyet nehéz elhelyezni a „hullámhosszok” között. A könnyebbik megoldás: esszéirodalomnak nevezni. De az esszé maga is annyira meghatározatlan – vagy különbözőképpen meghatározott – műfaj, hogy ezzel a minősítéssel nem jutunk messzire. Azt tudjuk, hogy nem publicisztika, mert az már az újságírás „hullámhossz-tartományába” tartozik. Publicisztika az, amit íróink közül Major vagy Burány, újságíróink közül mondjuk Fehér István, Csorba István művel. Azzal, hogy Németh István esetében már senki sem vállalkozna annak meghatározására, hogy hol ér véget az irodalom, és hol kezdődik az újságírás. Végelnél azonban nyilvánvaló, hogy nem újságírásról van szó. Ezért kínáljuk fel ennek az alkotómunkának a megértéséhez a Szó teremtő funkciójának azt a területét, amikor a Szó nem közvetve – a vers, próza, dráma külön világot teremtésének erejével –, hanem közvetlenül akar hozzájárulni a világ megértéséhez, megmagyarázásához – az embereknek e megértés-megmagyarázás révén való befolyásolásával – megváltoztatásához, már érintkezve egy másik „hullámhossz-tartománnyal”: az embernek a filozófia, a társadalomtudományok vagy éppen a politika révén való befolyásolásának és ezzel a társadalom formálásának vállalkozásaival. Ezt neveznénk szómágiának, amelynek éppúgy lehet sikeres és kevésbé sikeres, pozitív és negatív terméke, mint minden emberi alkotómunkának, művelőit pedig, a szómágia sámánjait, akik között éppúgy lehetnek nagyok és kicsik, sikeresek és kevésbé sikeresek, mint bármelyik másik emberi tevékenység művelői között.

Szómágiának azért, mert a Szó bibliai funkciói közül nem a legnevesebbet, a teremtést tekinti elsődlegesnek, hanem inkább a másik kettőt: a dolgok néven nevezését, minősítését és a dolgokról való ítéletmondást. Mind a kettőt a világ formálásának, az emberek befolyásolásának egyértelmű szándékával. Művelőjét pedig sámánnak, mert a sámán nem egyszerűen pap, hanem egyszerre varázsló és orvos, szellemi vezető és jós, az emberi lelkek formálója és tanácsadó. Mindig a Szónak a mestere. És erre a minősítésre maga Végel bátorított fel bennünket azzal a tudatosságával, amellyel a Szónak ezt a mágikus szerepét kezeli. Ahogy ő maga írja: „A szavak úgy hatnak rám, mintha varázsszavakat hallanék” (*Peremvidéki élet*, 117. l.). Hogy nála a Szó legyen maga a küzdelem tárgya, azzal a sóvárgással, hogy „hadd maradjon utánam egy szó, ami csak az enyém volt” (*Wittgenstein szövőszéke*, 152. l.), mert „más eszközeid nincsenek, csak pusztá szavakkal határozhatod meg magad” (*Lemondás és megmaradás*, 70. l.). És a Szó legyen az, aminek hatását életünkön utólag megrökönyödve fedezzük fel: „Senki se ismeri el: a szavak bosszultak meg bennünket, bosszújuk torzóként mered felénk” (*Wittgenstein szövőszéke*, 157. l.). Számunkra pedig ez a megközelítés jelenti a kapaszkodót, amelynek segítségével az alkotómunkának ezt a sajátos formáját megközelíthetjük. Annak kimutatásával, hogy Végelt sajátos életútja és alkotó tevékenységének alakulása képesítette arra, hogy tevékenységének mostani szakaszában az alkotómunkának ezt a formáját helyezze előtérbe, tegye munkásságának döntő formájává.

2.

Végelt ugyanis örökös ellenzékiége vitte el az alkotómunkának ehhez a sajátos formájához. Ahogy ő maga megörökítette azokat a vele szemben támasztott követelményeket, amelyek ellen egész életében harcolni kényszerült: „Cenzoraid szavai visszhangoznak benned. Valóságod legyen érzékletes, diszkrétén osztályharcos szellemű, aztán – amikor elkoptak ezek a szavak – köteleztek, hogy gondtalanul játssz a szavakkal, a komisszárok a szalonokban szivaroztak és a szépséget dicsérték. Aztán ezek a mondatok is elkoptak, a peremvidéki hatalmak alatt megrendült a föld, mire azt követelték, hogy dicsérd a nemzetet, amelynek ők megmentői és felszentelt vezérei. Bárhová pillantottál, mindenütt hamis prófétákra bukkantál, az emberek éheztek és más világ után vágyakoztak, a próféták viszont szaporodtak, mint a gombák”

(*Lemondás és megmaradás*, 78. l.). És az örök ellenzékiiség mellett a másik tényező, amely segít bennünket munkássága általunk vizsgált mostani szakaszának megértésében, annak rögzítése, hogy Végel egyedülálló helyet foglal el irodalmi életünkben: ő ugyanis az a vajdasági magyar író, akit legtöbbször dobtak ki, üldöztek el állásából, de ugyanakkor az az író, aki legtöbb lehetőséget kapott ennek a vajdasági magyar szellemi életnek a befolyásolására, akit legtöbbször fordítottak (vagy éppen előbb jelent meg szerbhorvátul mint magyarul), aki azok között van, akik lehetőséget kaptak a magyarországi megjelenésre is, aki most is a megjelenés szinte korlátlan lehetőségével bír. E két tényezőnek az együttes vizsgálata vihet ugyanis csak el annak megértéséhez: Végel életútja hogyan lett ennek a sajátos alkotómunkának a kiindulópontja.

Az ún. Symposion-nemzedékkel robbant bele irodalmunkba. És ezzel már adva vannak a titói rendszerrel szembeni ellenzékiiségének koordinátái. Mert az előző nemzedék, az ún. Híd-nemzedék életének meghatározó élménye 1948, a szakítás Sztálinnal, amivel magyarázható, hogy e nemzedék döntő meghatározója az a felszabadulás, amelyet ez a szakítás hozott, annak nevében lázadt fel a régi kötöttségek ellen, és „vonalon” volt akkor is, amikor ezzel a lázadásával le akarta dönteni a régi korlátokat, valami újat hozott irodalmi és szellemi életünkbe. A következő nemzedék meghatározó élménye azonban már 1968, a megkövesedett világ elleni világméretű nagy lázadás, amelynek hatására mindvégig megőrzött valamit a „megtiltani tilos” és a „legyünk reálisak, akarjuk a lehetetlent” hangulatából. Másrészt (amiben az is közrejátszott, hogy a Híd-nemzedék tagjai közül az emlékezetes Híd-szám megjelenésekor a legöregebb is huszonkét–huszonhárom éves volt, de voltak köztük tizennyolc évesek is, a Symposion-nemzedék legfiatalabb tagja Végel – aki 1941-es az 1940-es többséggel szemben – viszont huszonhét éves volt a *Szenvedélyek tanfolyamának* megjelenésekor) az előző nemzedék harminc évet dolgozott Tito alatt, majdnem annyit, mint a következő nemzedék egész alkotókorszaka.

Ez tett különbséget a két nemzedék ellenzékiisége között. A Híd-nemzedék ellenzékiisége nagyobb (keményebb ütközéssel nagyobb korlátokat kellett ledönteni) és veszélyesebb (ennek a nemzedéknek még voltak letartóztatott vagy majdnem letartóztatott tagjai), de nála jobban hatott az a felszabadulás, amely – sokszor a magyarországinál nagyobb lehetőségek megteremtésével – az egyetemes magyar szellemi életben

is úttörő és nagy dolgok elvégzésére képesítette a nemzedék néhány tagját. A következő nemzedék még nagyobb áttörést hozott, Európát, az egész modern irodalmat hozta ide – idegen nyelveken beszélő nemzedék lett; felvette a kapcsolatot a jugoszláv szellemi élet képviselőivel – elődjénél jobban beszélt szerbül; az európaiság közvetítőjeként jelentkezett a magyarországi alkotók felé – megalapozva a későbbi megjelenéseket és a magyarországi irodalmi és szellemi életbe való bekapcsolódást. Végel számára is ez a titói korszak teremtette meg fokozottabb részvételét a jugoszláv irodalmi és szellemi életben. Még azt is elmondhatja, hogy jelen volt a jugoszláv polgárháborúban, hisz a kosovói autonómia elleni miloševići offenzívának része volt, hogy Prištinában betiltották *Judit* című drámájának színrevitelét, hogy Szarajevóban bombatalálat érte azt a Kamaraszínházat, ahol a *Médeia tükre* című darabját adták; úgy volt szemtanúja Jugoszlávia szétesésének, hogy barátai közül az egyik miniszter Szlovéniában, a másik tanácsos Horvátországban, a harmadik népképviselő Boszniában, a negyedik pártvezér Macedóniában, az ötödik főigazgató Szerbiában. De lehetővé tette számára azt is, hogy úgy legyen aktív részvevője az 1988. évi Milošević–Stambolić összecsapásnak, hogy a *Danas* című napilap az idén januárban közölje Dušan Janjić válaszát az ő akkori levelére szerb barátaihoz; a választ, amely elismeri: mennyire igaz volt Végel akkori megállapítása, hogy nem lehetséges demokratikus nacionalizmus, amely most jut el a felismerésig: „Kínos, hogy még hallgatják azt a sok szerbet, akinek számára szerbnek lenni, egy nemzethez tartozni, nem természetes dolog, hanem misszió, természetesen az ő számukra nagy jövedelmet hozó munka.”

Mivel meghatározó élménye 1968, nem látja a titói rendszer kettős-ségét: a Sztálinnal való szakítás és az öngazgatásról szóló törvény után a „megengedetten” túl menni akaró Dilasszal való leszámolás jött; azt viszont a kommunákról szóló 1955. évi törvény és a Rankovićtyal való leszámolás követte; a nekilendülés következménye a hetvenes évek elején a Levél és a horvát, szerb, vajdasági pártvezetőséggel való leszámolás lett, de azt az 1974-es alkotmány követte. Mert Tito rendőrkordont, tankokat állított az egyetemista tüntetések elé, de az egyetlen kelet-európai államfő volt (Nyugat-Európában sem sokan versenyeztek vele), aki elismerte az egyetemisták igazát. Mintha birtokában lett volna a varázsigének: hogyan lehet elkerülni az orosz csapdát (a demokrati-

zálódás ne vigyen nemcsak Gorbacsov hatalmának, hanem a birodalomnak a megdöntéséhez is) meg a kínai csapdát is (a továbbmenni akarók visszaverésére tankokkal kell eltaposni a tüntetőket) egyaránt. Végel ezt a kettősséget saját életében éli meg: az 1968-at követő megtorpanás az *Iffjúság* szerkesztőségében betöltött állásába került, de így lett az *Iffjúsági Tribün* szerb szerkesztősége tagjaként a forrongó jugoszláv szellemi élet része, majd a vajdasági magyar szellemi élet formálásában szerephez jutó *Kilátó* című Magyar Szó-melléklet szerkesztője; a megmerevedés ebbe az állásába került, de ez vitte el az Újvidéki Televízió szintén fontos helyet betöltő dramaturgjának posztjára, majd amikor onnan elsőként kirúgták, a Soros Alapítvány tisztségviselője lett, egy olyan alapítványé, amelyet egyetlen rendszer sem szeret – mert nem bírja elviselni, hogy az ő ellenőrzése nélkül jönnek a pénzek –, de amely pozícióként és a mögötte rejlő pénzzel fontos helyet biztosít a számára.

Az így kirajzolódó ellenzékiesség Végelt szembeállítja a Tito-rendszer végnapjaival: „A libertinus ábrándok szertefoszlottak, a hetvenes évek elején megkezdődött az emlékezet radikális csiszkájája; nem volt szabad emlékezni a gumibotokra, csak a rózsalugasokra” (*Peremvidéki élet*, 59. l.). Majd a Tito halálát követő elbizonytalanodással: „Magad sem tudod, melyik pillanatban következett be a változás. Mikor foszlottak szét a tegnapi utópiák? Pedig pontosan emlékszel mindenre. Távoli csúcspontok rohamoztatok, a távolságok nem ejtettek benneteket kétségbe, mindent megkérdőjeleztetek, mielőtt megszelídítettek benneteket” (*Lemondás és megmaradás*, 68. l.). De utána már könnyűvé teszi, hogy ellenzéki maradjon a „nagy fordulat” után, amikor „az egykori pártkomisszárak egymással versengve ismételtetik az antikommunista tirádákat” (*Peremvidéki élet*, 58. l.). És a nagy nemzeti eufóriával szemben is. A borzalmakkal szembeni közönnyel: „A járókelők egy pillantást sem vetettek az albán üzletek összetört ablaküvegeire, nem akartak tudomást venni, mi történt, mivel magától értetődőnek tartották az éjszaka történeteket.” És a „nagy nemzeti bizakodással”: „A lakosság körében a megkérdezettek 96 százaléka támogatta az ország NATO-csapásokkal szembeni védelmi erőfeszítéseit.” (*Az Exterritórium*ból mindkettő.) Hasonlóan ez visz el még a Milošević bukását követő rendszerrel szembeni elégedetlenséghez is. Az új rendszerrel szembeforduláshoz: „Végül majd kiderül, hogy a jelenlegi hatalmi pártok azért ítélik meg Milošević felett, mert aláírta a kumanovói egyezményt” és a vajdasági magyar politikával való

szembeforduláshoz: „A magyar parlamenti hon- és városatyáknak tehát lenne tennivalójuk, ha a kezdet kezdetén nem a sajtóházak, igazgatóbizottsági fotelek megrohamozásával lettek volna elfoglalva.” (Mind a két idézet a *Családi Körből*.) És ezzel már el is jutottunk az alkotómunka sajátos végeli változatának mondanivalójához. Most még csak azt kell megnéznünk, hogyan alakult ki ehhez ez a sajátos forma.

3.

Irodalomtörténelmünk még adós annak feltárásával és megvilágításával, hogy a Forum 1968-as regénypályázata milyen fontos szerepet kapott a magyar prózairodalom fejlődésében. Bátran állíthatjuk ugyanis, hogy a regénypályázatra – előleggel előre elkötelezve minden számottevő író – befutott regényekben benne van – ötlet vagy kísérlet, ígéret vagy próbálkozás formájában – mindaz, amit az utóbbi harminc évben a magyar prózairodalom megteremtett. Ebbe beleértve mind a magyarországi vagy Magyarországon kívüli magyar prózát, mind a vajdasági magyar íróknak a magyarországi irodalmi életben kiharcolt helyét. (Mind a három formában: áttelepült és ott előkelő helyet betöltő, itt maradt, de ott is megjelenő kétlaki és a makacsul itt maradó, de ott is elismert vajdasági magyar író.) Ezen a pályázaton ugyanis felvonult irodalmunk előző nemzedéke (Bogdánfi), a Híd-nemzedék (Burány, Kopeczky, Major), a Symposium-nemzedék (Bányai, Deák, Domonkos, Gion, Gobby Fehér, Tolnai, Végel) és a sehova sem tartozók (Varga), hogy felsorakoztassák mindazt, amit a nagy nekilendülés és útkeresés korszakában foglalkoztatja őket, amit az „avantgárd” tanulmányozása közben megtanultak, amit ötletként kitaláltak. Így benne van annak csírája is, amit Végel napjainkra, mint reá legjobban jellemző alkotási formát kialakított.

Benne van a gondolatok áramlásának kialakuló megoldása. Benne van a bírálat a világról, amelyben „a lányok szerény állásért lefekszenek, vagy ha nem, hát repülnek”, az emberekről, akik „az autókat például úgy imádják, mint a szenteket”. És benne van az irodalom sajátos értelmezése, amely később elégedetlensége levezetési-megnyilvánulási formájává teszi Végel esszéit: „A művészet az elégedetlenkedő emberek engedélyezett hasznos foglalkozása.” Olyannyira benne van, hogy a következő regényében, az *Áttűntetésekben* – bizonyos regényelemek mellett, amelyekben az utószóként közölt Slobodan Šnajder-kritika

szerint hol a színész elemzi a szerepet, hol a szerep a színészt – már teljes egészében benne van szinte minden abból, ami később a végeli esszéek tárgya és mondanivalója lesz. Elsősorban a küszködés a szavakkal: „Az egész világ olyan a fejedben, mint ez a terem. Hallod a mondatokat, egy sem a tiéd, meghunyászkodsz előttük, forgolódsz az idegen szófoszlányok között, azok megtűrnek téged.” A küszködés, amelynek célja, hogy megértse, megragadja, megmagyarázza és megváltoztassa a világot, mert „az igazi művészet nem problémázik, hanem játszik az ember abszurd sorsával, megfejti annak titkát”. Olyannyira, hogy említett kritikusa erről a regényről már leírja azt, amit Végel mai esszéinek meghatározásaként most is leírhatnánk: „Végel ugyanis prózát ír, nem kötődve egyetlen műfajhoz sem.”

Alkotótevékenységének egyéb formái a következő periódusban csak gazdagítják azokat az elemeket, amelyek ezeknek az esszéeknek a lényegét és mondanivalóját adják. *A vers kihívása* című a vajdasági magyar költőkről szóló esszéit tartalmazó kötete adja a szómagiához szükséges alapot. A feladat értelmezését: „Az élet nagy kérdései, a beteljesületlenség, a megvalósulatlanság titkai a művészsors kérdéskörében koncentrálódnak” (32. l.). A szómagia lényegének megragadását: „A szavak a csenddel, a kimondhatatlannal viaskodnak. Sziszifuszi erőfeszítés ez, hisz a költő a kifejezhetetlent akarja kimondani, miközben rádöbben ennek lehetetlenségére” (40. l.). A kirándulása a drámairodalom terére – saját drámái, dramaturgiai munkássága és színikritikái – gyakorlati példáját adja (az esszéek mondanivalójának a szereplők által történő felmondása formájában) a világ e fajta megragadásának, ugyanakkor jelenti a leszámolást „mindennemű ideológiai, eszmei transzcendenciával, mágikus hittel”. Egyben meghozza annak felismerését, hogy erre a megragadásra a dráma mind kevésbé alkalmas, jöjjön tehát a megragadás még közvetlenebb formája, a végeli esszé: „a tragédia mégis lehetetlen, mert az egyén . . . ha fellázad a hit ellen, akkor kilép a tragédiából; ha teljesen feláldozza magát a hitnek, akkor elhomályosul a tragikus ember”. (A két utóbbi idézet az *Ábrahám kése* című 1988-ban megjelent kötetből, 80., ill. 165. l.)

Mindehhez még hozzá kell tennünk Végel „politikai” írásainak vonulatát. Azokat az írásokat, amelyek a hatvanas évek végén a Képes Ifjúság *Pásztázó* rovatában jelentek meg. Melyek között a legnagyobb figyelmet keltett, és Végelnek meghozta az összetűzést a „pártko-

misszárokkal”, *A nemzeti elit kritikájáért* című, amelyben leírta, hogy „a kulcsok miatt immár másfél–két évtizede váltogatják egymást a politikai funkciókon” olyan „kiemelkedő nemzetiségi politikusok”, akiknek „nyelvismerete enyhén szólva hiányos”. Ha életútjának örökös ellenzéki séghez vezető mozzanatait, egész alkotómunkájának sajátos útját és vívmányait meg a „politikai” írásokkal szerzett tapasztalatokat egymás mellé rakjuk, akkor már képet alkothatunk azokról az esszékről, amelyek az utóbbi évtizedben Végel alkotásának uralkodó, sőt úgyszólván egyedüli formáját adják.

4.

A végeli esszéknek még csak egy koordinátájáról kell szólnunk. Arról, hogy minden író, aki a világot akarja megragadni, ábrázolni, újratemeteni, kialakítja az ehhez szükséges sajátos, csak reá jellemző, alkotásának biztos ismertetőjelét adó módot. Annak az írónak, aki nem annyira az ábrázolás, hanem a gondolatok erejével akarja megragadni és befolyásolni ezt a világot, e mellett kell még találni egy archimedesi pontot is, ahonnan ezt a világot megragadhatja. Mint amilyen volt Camus gondolata, amellyel annyira beírta nevét az irodalomtörténelembe, hogy akár munkássága jellemzésére is használhatjuk: képzeljük el Szisüphoszt boldognak. Boldognak, míg görgeti fel a sziklára a hatalmas követ, mert van mit csinálnia, mert reménykedhet, hogy most biztosan sikerül, főleg boldognak, amíg megkönnyebbülve, új erőt és reményt gyűjtve jön lefelé a szikláról, hogy ismét nekigyürkőzzön a kőnek. Ilyen archimedesi pontnak szánta Végel *Ábrahám kését*. Azt a tételt, hogy „Minden eszme, vallás, ideológia kiváltságot biztosít követőinek; paradox módon ezt nyújtja tagadóinak is. Aki csak tagad, az még boldog lehet, mert ragaszkodik bizonyos célokhoz. Ábrahám azonban egyaránt vívódik hittel és a hitetlenséggel, a történelem éppen uralkodó eszméivel és azoknak a tagadásával” (*Ábrahám kése*, 6. l.).

Nem tudjuk, hogy Végel milyen tudatosan akarta, próbálta végigvinni esszéin ezt a gondolatot. De Camus munkásságánál sem az a lényeg, hogy mindenütt megtaláljuk a sziszifuszi gondolat nyomát. Elég leszögeznünk, hogy ennél találóbban nem is lehetne meghatározni a végeli esszék mondanivalóját. A hitet, hogy a világ megérthető, megmagyarázható, megváltoztatható. És a hitetlenséget, mert az ember tehetetlen, mert a világ kérlelhetetlen.

5.

Az utóbbi tíz évben írt végeli művek – a szerző meghatározásában: esszék, tárcák, esszénaplók, esszéregények – két formáját különböztethetjük meg. Az egyik az irodalomtörténetben ismert vallomások, naplók, levelek stb. műfajjal rokonok és a gondolatok folyamatos, összefüggő áramlását, a témák – szinte csodával felérő módon ismétlés nélküli – variálását jelentik. Az e fajta írások jelentek meg a *Peremvidéki élet* című kötetben, amelyet a Forum most adott ki, és amely az 1991–92-ben született esszéket tartalmazza, továbbá az *Exterritórium* című kötetben, amelyet a Jelenkor adott ki, és a NATO-bombázások idején készült naplót tartalmazza. Az esszék másik fajtája a gondolatok, reflexiók, feljegyzések műfajjal rokon. Rájuk az jellemző, hogy az esszé minden bekezdése különálló, egymástól el is választott és külön mondanivalót tartalmaz. Ezt a fajtát jelentik a T-Twins kiadásában, 1995-ben megjelentetett *Wittgenstein szövőszéke* című kötetben megjelent írások és a napjainkban a *Családi Körben* hetente közölt írások, amelyeknél ezek a külön bekezdésnyi gondolatok külön közcímet is kapnak. Közös azonban bennük, hogy a szerző ott ül – a modern korban nem a papír, hanem – a komputer előtt, és a szavak mágiájának erejével próbálja megragadni – megérteni, megmagyarázni és megváltoztatni – a világot.

Miután így megpróbáltuk felvázolni a vizsgálódásunk tárgyát képező végeli írások koordinátáit: a mondanivalót formáló és lehetővé tevő életutat, a szavakkal birkózást kialakító és uralkodó formává tevő irodalmi tevékenységet és a hit és hitetlenség sajátos végeli hozzáállását, majd utaltunk ezeknek az írásoknak a kettős formájára és megjelenésének helyére – néhány bekezdés erejéig –, még csak egy dolgot kell elmondanunk. Arra kell utalnunk, hogy a Végel-írásokban a hit és hitetlenség sajátos keverékének helyébe mindinkább a reménytelenség lép. Sajnálánk ha ez – az öregedés lehangoltságától és kellemetlenségeitől támogatva – minden mást kiszorítva uralkodó lenne. Mert akkor ez már nem a világ megváltoztatására és befolyásolására is vállalkozó szómágia, hanem az a megöregedett sámán, aki már nem hisz sem saját, sem a szavak varázserejében.

Annak illusztrálására, hogy mire gondolunk, hadd szóljunk néhány szót Végel legújabb művéről, a NATO-bombázásokról írt „esszénaplóról”. A NATO-bombázás olyan megrázó közös élménye mindannyiunknak, hogy nem kell rajta csodálkoznunk: Végelével együtt erről a témáról

három vajdasági magyar kiadvány is megjelent. Hódi Sándoré, amelyben a bombázásokat kissé távolról néző, a világgal csak internet kapcsolatban álló ember mondja el, hogyan éli át ezeket a napokat, hogyan próbálja befolyásolni a történéseket. És Major Nándoré, amelyben egy író, gondolkodó ember, egykori politikus figyeli a történéseket, közben feleleveníti emlékeit, olvassa a könyveket, újságokat, és éli a maga hétköznapi életét. Végel könyvét nemcsak az különbözteti meg a másik kettőtől, hogy nem a klasszikus naplóformát alkalmazza. Nem is csak az, hogy gazdagabb az élményanyaga: ő rejtőzködött-bujkált, ingázott Újvidék–Temerin–a tanya–Szabadka-vonalon, tehát sokkal több emberrel találkozott, és közelebről látta a történéseket. Az igazi különbség, hogy Hódi és Major lelkét is kikezdi a hosszú bombázás, de azért nagyjából ki vannak békülve a világgal, Végel írásait viszont elárasztja a teljes reménytelenség.

A tehetetlenség reménytelensége: „Eddig átvészeltük, de ki fog megvédeni bennünket a belső összeomlástól, kérdezte gondterhelten egy régi barátod. Senki, válaszoltad. Derengett előtted, hogy az elkövetkező időben nagyon sok dolog, amitől óvakodtál, polgárjogot nyer. A megtisztulás messzi van, nemzedékek fognak megszenvedni érte, és nehezen fogják majd megérteni, miért olyan kilátástalan küzdelmük. Minden érték átértékelődött. Ami tegnap nacionalizmus volt, abból holnap polgári erény lesz. Tehát tehetetlenek vagyunk, fakadt ki barátod. Tehetetlenek, erősítetted meg” (*Exterritórium*, 195. l.). A kiábrándultság reménytelensége.

A kiábrándultság a „győzelmet” ünneplő emberekből, a Kosovóról összeharácsolt aranyakkal visszatérő rendőrből, a szerbektől, akik mellének odaszegezi a kérdést: „Pár kivételtől eltekintve, akiknek a hangja gyorsan elveszett, miért hallgatnak Szarajevóról, Srebrenicáról, Vukovarról és a száznál is több kosovói tömegsírról” (uo., 143. l.). De reméljük, megjelenik még előttünk teljes erejében a végeli szómágia, amely nem adja fel a reményt, hogy a világ mindennek ellenére befolyásolható; és az író azért ír, mert hisz abban, hogy az írásnak van értelme, mert a dolgok megváltoztathatók.